

Ji hêla tewangê ve berawirdkîna rêzimana Kurmancî û Zazakî

Ehmed Seyarî

Tewang taybetiyêke zimanê Kurdî ye. Ji gelek hêlan ve çiqas ku li herêmine Kurdan têk çûbe jî, ji bo diyarkirina peyvan, destnîşankirina zayend û mêjera peyvan divê bê bikaranîn

D

ESTPÊK

Kurmancî û Zazakî du diyalektên Kurdî ne. *Kurmancî devokên wekî Bayezidî, Hekkarî, Botanî, Aşti û Behdînanî di nava xwe de dihewîne. Kurdiya Zazakî jî ji aliyê devokan ve dibe sê beş: Zazakiya Bakur/Kirmanckî (Dêrsim, Koçgirî, Warte), Zazakiya Navîn (Bingol, Elezîz) û Zazakiya Başûr/Kirdkî (sêwrek).¹*

Ji gelek hêlan ve digel ku zaravayê Kurmancî û Zazakî dişibin hev jî, lê di hinek xalan de jî cudahiyên wan hene. *Di warê tewangbarî, nêr û mêtî û ergatîviyê de zaravayên bakur; Kurmancî û kirmanckî (dimilî) nêzi hev in.*²

Tewang taybetiyêke zimanê Kurdî ye. Ji gelek hêlan ve çiqas ku li herêmine Kurdan têk çûbe jî, ji bo diyarkirina peyvan, destnîşankirina zayend û mêjera peyvan divê bê bikaranîn.

Di vê xebatê de pêşî şertên ku tewangê çêdikin bi kurtasî hatine vegotin. Piştê di heman mijaran de mînak hatine dayin. Di

bin binbeşên “Kurmancî”, “Zazakî” û “berawirdkîrin” de, mijar digel mînakan hatiye şirovekirin.

BEŞA YEKEM

1. Tewang û Peywira wê

Tewang, guherandin û diyarkirina peyvan e. *Zimanê Kurdî zimanekî tewangbar e. Yanî bêjeyên wî di qisetê de weke xwe namînin û li gora cihekî û li gora cihê ku di qisetê de dikevinê, û wezîfa ko li ser xwe digirin tene tewandin û parkît bi wan ve dibin an hin tîpên wan bi tîpên din diguherin.* (Elfabe Kurdî û Bingehên Gramera Kurdî r.57)

Di zimanê Kurdî de peywira tewangê ya herî girîng diyarkirina zayend û mêjera navdêran e. *Tewang, li gor mêjer û zayendiyê guherandina di rayek yan jî dawiya peyvan de ye.*³ Bi taybetî di zaravayê Kurmancî de bi saya qertafên tewangê, mêjer û zayendiyê navdêran kifş dibe. *Peyvek dema xwerû be tu caran nêrbûn, mêbûn, yekjimar û pirjimariya wê ne belî ye. Tenê dema qertafekê bigre zayen-*

1 Doç. Dr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol-2013, r. 101

2 Samî Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Adar 2011, r. 29

3 Prof. Dr. Kadri Yildirim, *Kürtçe Dil Bilgisi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Eylöl 2012, r.67

*diya wê kifş dibe.*⁴ Ji hêla diyarkirina mêjera navdêrê ve di navbera Zazakî û Kurmancî de çend çudahiyên berbiçav hene ku em ê di wan beşên din de bi berfirehî li ser wan bisekinin.

Di Kurdî de tewang bi du şeklan çê dibe. Eger di peyvekê de şertê tewangê pêk werin. Ku navdêr be qertafan digire; lêbelê ku cînav be bi forma xwe ya tewandî tê.

Bê guman, wek di gelek mijarên rêziman de ji hêla tewangê ve jî gelek cûdahî di navbera zaravayên Kurdî de hene. Em ê li ser cudahiyên di navbera zaravayên Kurmancî û Zazakî bisekinin.

1.1. Kurmancî:

Wek me li jor jî got, ji bo ku tewang pêk bêhin şert lazim in:

- ✓ Ravek
- ✓ Daçek
- ✓ Lêkerên gerguhêz

Di Kurmancî de dema ravekeke ku ravekera wê jî navdêr, jimarnav an jî cînavêkê pêk bê, raveker ditewe.

- Pira Batmanê (navdêr)
- Pirtûka **min** (cînav)
- Pirsra çaran (jimarnav)

Dema daçek berî navdêr, jimarnav an jî cînavêkê re bîn, raveker ditewe.

- Ez jî malê têm
- Li **min** bibore

Dema di hevokê de lêkereke gerguhêz hebe, di dema borî de kirde û di dema niha û dema bê de bireser ditewe.

- Ez xwarinê dixwim. (bireser tewiyaye)
- **Min** xwarin xwar. (kirde tewiyaye)
- Ez ê xwarinê bixwim. (Bireser tewiyaye)

1.2. Zazakî:

Di zaravayê Zazakî de jî di her sê şert û mercên jor de tewang çê dibe. Lêbelê digel ku di Kurmancî de rengdêrên çawaniyê dema dibin raveker natewin di Zazakî de ev cure rengdêr jî ditewin. Ango *di kirdkî de (Zazakî) rengdêr rewşa navdêrê ji aliyê cinsî û pirhejmariyê ve temam dike.*⁵

- Dara derge (*dara dirêj*)
- Darê dergî (*darên dirêj*)

Dîsa digel ku di Kurmancî de raveker tenê tê tewandin di Zazakî de dema şertên tewangê pêk bîn raveber jî titewe.

- Ez **domananê** rindekan vîna. (*Ez zarokên xweşik dibînim*)

Çawa me li jor got, Daçek berî navdêran tînan wan ditewînin; di Zazakî de gelek caran navdêr bi riya paşdaçekê ditewe û bêtir paşdaçek hene û ev paşdaçek peyva berî xwe ditewînin.

- Ez **to ra** hez kena. (*Ez ji te hez dikim*)

1.3. Berawirdkirin:

Em dibînin ku di her du zaravayan de jî tewang heye û şertên ku tewangê pêk tinî jî di her du zaravayan de yek in. Di Kurmancî de mêjer û zayend bi riya tewangê diyar dibe û tenê di rewşa tewangê de mêjer û zayend kifş dibin; lêbelê *di Zazakî de navdêr di rewşa xwe ya xwerû de jî taybetiya xwe* (mêjer û zayendî) *nişan didin.*⁶

Di Kurmancî de çaxê em bibêjin:

- Min **sêv** xwar (sêv mê ye; lêbelê ji ber ku di rewşa xwerû de ye zayendiya wê ne diyar e.)

- Min **sêv** xwarin (Sêv pirjimar e; lêbelê ji ber ku di rewşa xwerû de ye mêjera wê ne diyar e. Pirjimarîya wê ancax bi riya lêkerê diyar dibe.)

Lê belê ku em van hevokan bi Zazakî bibêjin:

- Mi **saye** werde / *Min sêv xwar.* (Zayendiya sêvê bi qertafa “**e**”yê diyar bûye.)

- Mi **sayî** werdî / *Min sêv xwarin.* (Pirhejmariya sêvê bi riya qertafa “**î**”yê diyar bûye.)

BEŞA DUYEM

1. Qertafên Tewangê

Di Kurdî de çaxê şertê tewangê pêk bîn, tewang bi du şeklan çê dibe. Heke ku cînavêkê di rewşa tewandî de be rasterast forma wê ya tewandî tê bikaranîn; lêbelê ku ku navdêr û hinek cureyên rengdêran di vê rewşê de bin tewandina wan ango diyarkirina wan bi riya qertafan pêk tê ku niha em ê li ser van qertafan bisekinin.

4 Celadet Alî Bedirxan & Roger Lescot, *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, 2009 İstanbul, r.81

5 Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyay

Roşna, Stenbol-2013, r. 62

6 Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyay Roşna, Stenbol-2013, r. 53

1.1. Kurmancî

Di zaravayê Kurmancî de tewanga navdêran û hinek rengdêran bi riya qertafan pêk tê. Ew qertaf mêjer û zayendiya peyvê diyar dikin. Qertafên tewangê yên Kurmancî ev in:

Qertaf	zayend	mêjer	mînak
î	nêr	yekjimar	Ez gurî dibînim.
ê	mê	yekjimar	Delalê pirtûk xwend.
an	nêtar	pirjimar	Ew helbestan dixwîne.

Ji van her sê qertafên tewangê ya nêrîtiyê li hinek harêman ketiye. Digel vê jî em nikarin bibêjin ku tewanga navdêrên nêr rabûye. Lewra di du ciyan de tewanga van navdêrên nêr bi tu awayî nakeve. Yek jê di ravekên rengdêrên nişanî de. (Vî zilamî ji min re got) Ya din di tewandina navdêrên nêr ên ku qertafa yekjimar a nediyariyê girtine. (Min ji zilamekî re got).

Carinan jî dema *di navdêrên nêr ên ku "a" yan jî "e" di wan de heye dema yekjimar bin dengdêra "a" û "e" dibe "ê"*⁷.

- Ez ji aş tēm /Ez ji êş tēm

1.2. Zazakî

Qertaf	zayend	mêjer	mînak
î	nêr	yekjimar	Ehmed Nanî wena. (Ehmed Nanî Dixwe)
e	mê	yekjimar	Ez zelale vîna. (Ez Zelalê dibînin)
an	nêtar	pirjimar	Wendekaran nan werdo. (Xwendekaran nan xwar.)

Qertafa "e" yê di heman demê de nişaneya mêtîyê ye û navdêrên *mê di her halî* (tewandî û xwerû) *de paşqertafa mêkîtiye "-e" muhazeze dikin.*⁸

Navdêrên nêr carinan qertafa tewangê ya nêrîtiyê digirin. *Di Zazakî de navên merivan ên nêr hem di rewşa diyar hem jî ya nediyar de tim paşqertafa nêrîtiyê "-î" digirin. Lê navê tiştan tenê di rewşa diyar de vê paşqertafê digirin.*⁹

1.3. Berawirdkirin

Di herdu zaravayan de jî sê qertafên tewangê hene. Qertafa tewangê ya mêtîyê ya Kurmancî (ê) tenê di rewşa tewandî de tê bikaranîn; lêbelê ya Zazakî di rewşa navdêrê ya xwerû jî û tewandî jî tê bikaranîn. Ev cudahiyeke girîng e di navbera herdu zaravayan de. Lewra di Zazakî de dema peyvê bi serê xwe jî bê nivisandin zayendiya wê diyar e. Lê ev yeka di Kurmancî de tune ye.

Di herdu zaravayan de jî qertafa nêrîtiyê "î" ye. Lê gelek caran nayê bikaranîn. Di Kurmancî de di navdêrên nêr ên ku di wan de qertafa "a" û "e" hene. Ev qertaf dibin "ê" û bi wî awayî tînd tewandin; lêbelê tewandina bi vî rengî di Zazakî de tune ye.

Qertafa tewangê a pirjimariyê (an) di herdu zaravayan de jî wek hev e.

2. Tewanga bi riya ravekan

*Ravek ji bo tekuzkirina wateya çêkirina têkîliya di navbera peyvên de ye*¹⁰ *û jî du hêmanan pêk tê: Raveber û reveker. Di Kurdî de ravek dibin sedema tewandinê.*

2.1. Kurmancî

Di zaravayê Kurmancî de di van cureyên ravekan de tewang çê dibe:

Navdêr-Navdêr: Zarok **bûka baranê** digerin.

Navdêr-Cînav: **Bavê min** şîret li min kirin.

Rengdêr-Navdêr: Ez li **Vê taxê** rûdim.

Navdêr-Rengdêr: Te **pirsa çaran** çêkir

Wek di mînakên jor de xuya dike navdêr û hinek rengdêr dema wek raveker bînd bikaranîn, ditewin. Lêbelê di Kurmancî de rengdêrên çawaniyê wek ku her tim xwerû dimînin çaxê bibin raveker jî natewin.

- Bavê min **xaniyekî xweşik** çêkir.

2.2. Zazakî

Di Zazakî de ravek dibin sedema tewandinê. Dema ku ravekek hebe raveker teqez ditewe.

- **Vengê Azadî** weş o. (Dengê Azadî xweş e.)

• **Çimê Zelale** zaf weşik ê (Çavên zelalê pir xweşik in.)

• **Domanê dewijan** ameyî. (Zarokên gundiyan hatin.)

7 Celadet Alî Bedirxan & Roger Lescot, *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, 2009 İstanbul, r. 115

8 Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Roşna, Stenbol-2013, r. 54

9 Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Roşna, Stenbol-2013, r. 57

10 Prof. Dr. Kadri Yıldırım, *Kürtçe Dil Bilgisi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Eylül 2012, r.56

Di heman demê de eger raveber pirjimar be û ew ravek bibe hêmana ku şertê tewangê pêk tîne ew raveber jî qertafa “an” digire û ditewe.

- **Embazê Polatî** qisey kenê (Hevalên Polatî diaxivin.)

- Ez **embazanê Polatî** vîna. (Ez hevalê Polatî dibînim)

Di hevoka yekem de ravek (Embazê Polatî) bi lêkereke negerguhêz re hatiye bikaranîn ango şertê tewangê pêk nehatiye raveber (Embaz) xwerû maye; lê di hevokê duyem de heman ravek jî ber ku bi lêkereke gerguhêz re hatiye bikaranîn, raveber (embaz) jî tewiyaye.

3.3. Berawirdkirin

Di herdu zaravayan de jî dema ravekek hebe û raveber jî navdêr an jî cînavkekê pêk hatibe, raveker ditewe. Lêbelê di Zazakî de berevajî Kurmancî rengdêrên çawaniyê jî dema bibin raveker ditewin. Em ê di beşa tewanga rengdêran de li ser vê taybetiyê bisekinin.

Di Kurmancî de jî hêmanên ravekê, raveker tenê ditewe; lêbelê di Zazakî de di ravekên ku ravebera wan pirjimar de eger şertê tewangê pêk bîn (bi lêkereke gerguhêz re wek kirde yan bireser an jî bi daçekeke re bê bikaranîn) raveber jî ditewe.

3. Tewanga bi riya daçekan

Daçek, bi tena serê xwe ne xwediyê maneyekê ye. Bi hêmanên hevokê re maneyê li hevokê bar dike.¹¹ Daçek bandora xwe li peyva piştî xwe (Kurmancî/Zazakî) yan jî berî xwe (Zazakî) dikin. Ango dibin sedema tewandina navdêr û cînavan.

Peyvên ku piştî lêkerên datîf (berpêbûnî) tînin qertafên diyariyê distînin.¹² Bi gotineke din em dikarin bêjin ku daçeka “di” a berî van lêkeran ketiye, lê tewanga wan maye.

3.1. Kurmancî

Yek jî taybetiya daçekan ev e ku peyvên piştî xwe ditewînin.¹³ Di Kurmancî de daçekên bingehîn

pêşdaçek in, lê di daçekên hevedudanî de paşdaçek jî tînin bikaranîn. Lê bi serê xwe tenê paşdaçek nayên bikaranîn. Daçekên bingehîn ev in:

- Bi, bê, di, ji, li

Sê heb jî paşdaçek hene:

- ...de, ...re, ...ve¹⁴

Di Kurmancî de daçek dema tînin pêşiya navdêr, cînav û jimarnavan wan ditewînin.

- Min **ji çaran** re got.

- Here **ji zarokan** re bibeje.

- Em **bi balafirê** hatin

- Hesên îro **li malê** ma.

- Wî Dengbêjî **ji me re** kilamek got

- Ez çûm (di) Batmanê. (Di vê mînakê de em dibînin ku daçeka piştî lêkera datîf ketiye; lê navdêr tewiyaye.)

Wek di mînakên jor de jî xuya dike daçekan; navdêr, cînav û jimarnavên piştî xwe tewandine.

Daçekên hevedudanî jî jî ber ku daçeka bingehîn hêmana pêşî ye ya pêşî peyv tewandiye. Jixwe di Kurmancî de pêşdaçek peyva (navdêr, cînav, jimarnav) piştî xwe ditewînin.

3.2. Zazakî

Di Zazakî de daçek carinan peyva berî xwe carinan jî ya piştî xwe ditewînin. *Di Zazakî de em dikarin di bin sê beşan de li ser daçekan bisekinin: Pêşdaçek, paşdaçek, pêşdaçek û paşdaçek bi hev re.*¹⁵

3.2.1. Pêşdaçek

Bi, bê, ro, ver bi ... hwd.

- Min **bi** vaştiriyê vaş çinît. (*Min bi dasê giya çinî.*)

- Ez **bê** to senî şina uca (*Ez bê te çawa diçim wir*)

- Ez **ro** to gêrana. (*Ez li te digirim*)

- Ehmed **ver bi** ma yeno. (*Ehmed ber bi me tê.*)

- Ez **şina (bi)keye**. (*Ez diçim malê*)

(Di vê mînaka Zazakî de jî wek kurmanî de em dibînin ku daçeka piştî lêkera datîf ketiye.)

11 Azîz Samur, *Kurdiya Kurmancî (rêziman)*, Weşana Nûbiharê, Stenbol-2012, r. 22

12 Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, weşanxaneyê Belkiyê, Stenbol-2012, r. 65

13 Prof. Dr. Kadri Yildirim, *Kürtçe Dil Bilgisi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Eylül 2012, r. 68

14 Celadet Alî Bedirxan & Roger Lescot, *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, 2009 İstanbul, r.280-281

15 Deniz Gündüz, *Kurmanca / Zazaca Dil Dersleri*, Vate Yayınları, 2. Basım, İstanbul-2009, r. 154

3.2.2. Paşdaçek

De, o, ra, rê, ro ... hwd.

- Kitab **de** nûşta yo. (*Di Pirtûkê de nivîsandiye*)
- Ma peran ser **o** pênekêrd. (*Me li ser peran pev nekir.*)
- Ez to **ra** vana. (*Ez ji te re dibêjim.*)
- Biyere ez to **rê** deyîrêk vajî. (*Were ez ji te re stranekê bibêjim.*)
- Aye baş xo ver **ro** da. (*Wê baş li ber xwe da.*)

3.2.3. Pêşdaçek û paşdaçek bi hev re

Bi...ra, di...de, bi...ya... hwd.

- Mi **bi** ey **ra** kitab wend. (Mi bi wê re pirtûk xwen.)
- Domanî **di** odê **de** bî. (Zarok di odeyê de bûn.)
- Mêrdek **bi** gede **ya** şiyoy. (Zilam bi zarok re çûye.)

3.3. Berawirdkirin

Em di bînin ku hem di Kurmancî de û hem di Zazakî de daçek dibin sedema tewangê. Di herdu zaravayan de jî daçekên xwerû û yên hevedûdanî hene. Di herdu zaravayan de jî di hinek daçekên piştî lêkerên datîf ketine, lê navdêrê tewanga xwe parastîye.

Lê belê bi vê ferqê ku di Zazakî de pêşdaçek û paşdaçek bi hev re tîk bikaranîn û paşdaçek tenê jî dibe sedema tewangê. (Ez **to ra** hez kena /Ez ji te hez dikim.). Lê di Kurmancî de paşdaçek bi serê xwe ji bilî çend îstisnayan nayê. Ger ku pêşdaçek ketibe jî nabe sedema tewangê. (**bi** pişt **re** / pişt**re**).

4. Tewanga Rengdêran

*Rengdêr, ew peyv in ku tîk ber navan û wan li gorî: Reng, rewş, teşe, çawanî, cih, hejmar û rêzê dinimînin.*¹⁶ Tewandina rengdêran li gor Kurmancî û Zazakî û li gor cûreyên rengdêran diguhere ango hemî rengdêr nayên tewandin.

4.1. Kurmancî

Di Kurmancî de cûreyên rengdêran ev in: Rengdêrên çawaniyê, rengdêrên pirsariyê, rengdêrên jimarîn, rengdêrên nediyariyê, rengdêrên nişanî. Hinek ji van rengdêran, dema di nava ravekan de dibin raveker navên piştî xwe ditewînin. (rengdêrên jimarîn ên rêzîn) hinek ji wan navên piştî xwe ditewînin (rengdêrên namdariyê) û hinek ji wan jî dema di di

rewşa tewandî de bin (rengdêrên nişanî yên tewandî) navdêrê piştî xwe ditewînin. Ango herdu hêmanên ravekê jî tewandî ne.

✓ Rengdêrên Jimarîn ên Rêzîn

- Pirsa çilî pir zor bû. (nêr)
- Min xala yekê fam nekir. (mê)
- Deriyê çaran girtî bû. (pirjimar)

✓ Rengdêrên Çawaniyê ku Namdariyê Çêdikin.

- Meta Delalê (Met ya delalê ye.)
- Apê Hesenî (Ap yê Hesenî ye.)

(Di vir de jî rewşeke taybet heye: Wek rengdêrên nişanî rengdêr berî navdêrê hatiye û rengdêr netewiyaye navdêra piştî xwe tewandiye)

Peyvên mîna “xaltî, xal, ap” dema ku weke rengdêrên namdariyê jî û mîna navdêrê jî bin bi heman awayî çêdibin. Disa di hin bikaranînan din jî de ev tevlihevi çê dibe.

Minak: *Xaltîka Eyşeyê (raveka rengdêrî, xaltîk Eyşeyê bixwe ye)*

*Xaltîka Eyşeyê (raveka navdêrî, xaltîk ya Eyşeyê ye)*¹⁷

✓ Rengdêrên nişanî yên tewandî

- Min mamostetî li (e)**vî gundî** kir. (nêr)
- Ev zilam (e)**vî zilamî** dibîne. (mê)
- Cirra (e)**van** nexweş e.) pirjimar)

(Di wan ravekên rengdêran ên din de tewang bi sedema ravekê çêdibe û raveker ditewe; lêbelê di rengdêrên nişanî yên tewandî de rengdêr ji ber wan sedemên din (daçek û lêkera gerguhêz) ditewe û navdêrên piştî xwe jî ditewîne. Yanî ne bi sedema ravekê ditewe).

4.2. Zazakî

*Di kirdkî (Zazakî) de peyv di halê xwe yê xwerû de jî cinsiyeta xwe nişan dide, lewra rengdêr dişê hem “nêr” hem “mê” be.*¹⁸ Hinek Rengdêrên Zazakî dema di nava ravekê de tîk bikaranîn û dibin raveker, qertafên tewangê digirin û guherîn di wan de çê dibe. *Hevalnamey kertanê makî û zafhûmarî giyenê û bedilyenê. (Hevalnav (rengdêr) qertafên mêtî û pirjimariyê digirin*

16 Mikail Bülbül & Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008, r. 49

17 Mikail Bülbül & Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008, r. 49

18 Roşen Lezgîn, *Gramerê Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Roşna, Stenbol-2013, r. 60

û diguherin)¹⁹ Rengdêrên mê wek navdêrên mê her tim qertafa “e”, navdêrên pirjimar dema di rewşa tewandî de bin “an” û dema di rewşa xwerû de bin “î” digirin. Ango di kirdkî de rengdêr, rewşa navdêrê ji aliyê cinsî û pirhejmariyê ve temam dike.

- **Gayê sûr** nêweş o. (*Gayê sor nexweş e.*)

.....nêr

- **Mangaya sûre** nêweş a. (*Çêleka sor nexweş e.*)

.....mê

- **Gayê sûrî** merdê. (*Gayên sor mir*)

..... pirjimar / xwerû

- Ez gayanê sûran vîna. (*Ez gayê sor dibînim*)..... pirjimar / tewandî

4.3. Berawirdkirin

Di zaravayên Kurmancî de rengdêrên jimarîn ên resen û rengdêrên nîşanî, dema di rewşa tewandî de di nava ravekê de bèn bikaranîn, qertafên tewangê ya mê (ê), nêr (î) û pirjimarîyê (an) digirin û di he-man demê de ji rengdêrên nîşanî, qertafên xwe didin navên piştî xwe jî.

Em dibînin ku tenê du cureyên rengdêran (Rengdêrên jimarîn ên rêzîn-Rengdêrên nîşanî) di Kurmancî de tîn tewandin; lêbelê di Zazakî de rengdêrên mê her tim qertafa “e”yê digirin û yên pirjimar jî di rewşa tewandî de qertafa “an”ê digirin. Di hêla tewandina rengdêran de cudahiya di navbera Zazakî û Kurmancî de ya herî berbiçav ew e ku di Zazakî de rengdêrên çawaniyê jî li gor rewşa navdêrê teşe digirin angu ditewin.

5. Tewanga Cînavên Kesene

Cînav, wek ji navên wan jî diyar dibe ciyê navên kesan digirin. Çawa ku me dît di navdêran de tewang çê dibû di cînavan de jî tewang çê dibe; lê bi vê ferqê ku dema navdêr tîn tewandin qertafan digirin; lêbelê dema di cînavan de şertê tewangê pêk bê, ji bilî çend îstîsnayan qertafan nagirin, cînavên diyarkirî (tewandî, oblik) tîn. Ango *hinek cînavk bi rêya qertafên diyariyê hatine çêkirin, hinek jî bi rêya tewangê hatine çêkirin.*²⁰

5.1. Kurmancî

Xwerû Diyarkirî (Tewandî)

Yekjimar	Ez
	Tu
	Ew
pirjimar	Em
	Hûn
	Ew

Yekjimar	Min
	Te
	Wî (n.) Wê (m.)
pirjimar	Me
	We
	Wan

Wek li jor jî em dibînin du grup cînav hene, cînav di rewşa xwerû de be cînava xwerû, di ya tewandî de be cînava tewandî tê. *Çar ji wan (min, te, me, we) xwedî formên taybet in (oblikform/aqzatif form) û diyarbûna wan ne bi qertafên diyariyê çê dibin. Sê ji wan (wî, wê, wan) jî qertafên diyariyê digirin.*²¹

Di Kurmancî de jî di cînavên grûba tewandî kesê sêyemîn û yekjimar (wî û wê) de zayend derdikeve holê. Ji bilî van herduyan di wan cînavên din de zayend diyar nabe. Dîsa jî cînavên di rewşa xwerû de “ew” hem ji bo kesê sêyam yekjimar jî û pirjimar jî tîn bikaranîn.

5.2. Zazakî

Xwerû Diyarkirî (Tewandî)

Yekjimar	Ez
	Ti
	O (n.) A (m.)
pirjimar	Ma
	Şima
	Ê

Yekjimar	Mi
	To
	Ey (n.) Aye (m.)
pirjimar	Ma
	Şima
	Înan

Di Zazakî de cînavên xwerû yên kesê sêyemîn yekjimar (o,a) û yên tewandî kesê sêyemîn pirjimar (ey, aye) digel ku qertafên tewangê negirtine jî di wan de zayendî diyar dibe.

Tenê Cînava kesê sêyemîn pirjimar (înan) qertafa tewangê ya “an”ê girtiye. (Ênan—Înan)

*Cînavên pirhejmariyê yên kirdkî “ma” û “şima” hem di halê xwerû de hem di halê tewandî de tim eynî ne.*²²

19 Sabahattîn Gultekîn, *Ro ser zaravayê kirmanckî Xebata Gramerî*, Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê, 2010, r. 59

20 Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, weşanxaneyê Belkiyê, Stenbol-2012, r. 68

21 Mikail Bülbül & Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008, r. 55

22 Roşen Lezzîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneyê Roşna, Stenbol-2013, r. 69

5.3. Berawirdkirin

Em dibînin ku di herdu zaravayan de jî du komên cînavan hene: Xwerû û tewandî. Di herdu zaravayan de jî di kesên sêyemîn de zayend derdikeve holê; lêbelê di Kurmancî de tenê di kesê sêyem yekjimar û koma tewandî de (wî, wê) de em vê zayendê dibînin. Di Zazakî de hem di van cînavan yê koma xwerû (o,a) hem jî yên koma tewandî de (ey, aye) zayendî heye. Di Kurmancî de ev herdu cînavên ku zayend di wan de derdikeve holê bi riya qertafên tewangê (î,ê) çê dibin; lêbelê di Zazakî de formên taybet in. Tenê di Zazakî de cînava “inan” qertafa tewangê ya pirjimariyê “an”ê digire, lê jixwe di pirjimariyê de zayendî diyar nabe.

Di Zazakî de cînavên kesê yekemîn û duyemîn ên pirjimar (ma, şima) di halê xwerû û tewandî de naguherin; lê di Kurmancî de ev herdu cînav (em, hûn) di rewşa tewandî de dibin “me” û “we”.

6. Tewanga bi riya Lêkerên Gerguhêz

Di Kurdî de şertekî ku tewangê pêk tîne jî lêkera gerguhêz e. *Ew lêkerên ku bireserên wan hene gerguhêz in. Di van lêkeran de kirde bandora xwe li ser tiştêkî din çê dike.*²³

Dema di hevokeke Kurdî de lêkerekê gerguhêz hebe teqez hêmaneke vê hevokê ditewe. Ev tewandin jî li gor deman çê dibe.

6.1. Kurmancî

*Di lêkerên gerguhêz de jî bo veqetandina kirde û bireseran, navdêr, cînav û qertafên nebinavkirî ditewin. Di dema niha û dema bê de kirde (subje) xwerû ye, bireser ditewe. Di demên borî de berevajî vê yekê ye, îcar bireser xwerû ye, kirde ditewe.*²⁴

6.1.1. Dema Borî

✓ Kirde (biker) tewandî ye
 ✓ Bireser xwerû ye
 ✓ Lêker ji hêla mêjerê ve li gor bireserê tê kişandin. (ergatîvî)

- **Min** xwarin xwar.
- **Delalê** zarok dîtin.
- **Xwendekaran** ez dîtîm.

6.1.2. Dema Niha

✓ Kirde (biker) xwerû ye

- ✓ Bireser tewandî ye
- ✓ Lêker li gor kirdeyê tê kişandin.
- Ez **xwarinê** dixwim.
- Delal **zarokan** dibîne.
- Xwendekar **min** dibînin.

6.1.2. Dema Bê

- ✓ Kirde (biker) xwerû ye.
- ✓ Bireser tewandî ye.
- ✓ Lêker li gor kirdeyê tê kişandin.
- Ez dê **xwarinê** bixwim.
- Delal dê **zarokan** bibîne.
- Xwendekar dê **min** bibînin.

6.2. Zazakî

Di Zazakî de lêkerên gerguhêz dibin sedema tewangê. *Di lêkerên gerguhêz de di raweya dema niha û dema bê de kirde di halê xwerû de bireser di halê tewandî de ye. Lê di demên borî û çirokiya deman de kirde di halê tewandî de bireser di halê xwerû de ye.*²⁵

6.2.1. Dema Borî

✓ Kirde (biker) tewandî ye
 ✓ Bireser xwerû ye
 ✓ Lêker ji hêla mêjerê ve li gor bireserê tê kişandin. (ergatîvî)

- **Mi** ti berdî. (Min tu birî)
- **To** o werd. (Te ew xwar)
- **Aye** sayî werdî. (Wê sêv xwarin.)

6.2. Dema Niha

- Ez **to** bona. (Ez te dibim.)
- Ti **ey** wenî. (Tu wî dixwî.)
- A **sayan** wena. (Ti sêvan dixwî.)

6.1.2. Dema Bê

- ✓ Kirde (biker) xwerû ye
- ✓ Bireser tewandî ye
- ✓ Lêker li gor kirde tê kişandin.
- Ez do **saye** biwera. (Ez dê sêvan bixwim)
- Ti do **sayan** biwêrî. (Tu dê sêvan bixwî.)
- A do **ey** biwera. (Ew dê wî bixwe.)

23 Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, weşanxaneya Belkiyê, Stenbol-2012, r. 186

24 Sami Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Adar 2011, r.92

25 Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneya Roşna, Stenbol, 2013, r. 69

Qertafên tewangê ên nêr û pirjimar (î,an) diherduzaravayandeyekin; lêbelê qertafa mêtîyê di Kurmancî de "ê" û di Zazakî de "e" ye. Di Kurmancî de tenê dema ku navdêr di rewşa tewandî de bin vê qertafamêtîyê (ê) digirin; lêbelê ya Zazakî di her rewşê de heye.

6.3. Berawirdkirin

Hem di Kurmancî û hem jî di Zazakî de dema lêkera gerguhêz hebe, di demên borî de kirde ditewe û di dema niha û ya bê de bireser ditewe. Di herdu zaravayan de jî lêker, li gor bireserê tê kişandin ango ergatîvî heye. Di dema borî de ku lêker gerguhêz be ev lêker di Kurmancî de ji aliyê mêjera xwe ve li gor bireserê tê kişandin; lêbelê di Zazakî de hem ji aliyê mêjerê ve û hem jî aliyê zayendê ve li gor bireserê tê kişandin.

ENCAM

Qertafên tewangê ên nêr û pirjimar (î,an) di herdu zaravayan de yek in; lêbelê qertafa mêtîyê di Kurmancî de "ê" û di Zazakî de "e" ye. Di Kurmancî de tenê dema ku navdêr di rewşa tewandî de bin vê qertafa mêtîyê (ê) digirin; lêbelê ya Zazakî di her rewşê de heye. Heta çaxê peyv bi serê xwe di ferhengê de bê nivîsandin jî ev "e" derdikeve pêşberî me û dibe nişana mêtîyê. Di Kurmancî de bi riya qertafên tewangê zayend û mêjera peyvyan diyar dibe; lêbelê di Zazakî de di halê peyvyan ê xwerû de jî zayend û mêjera wan diyar e. Lewra peyvek wek ku me li jor jî got eger mê be "e" yê di halê xwerû pirjimar de "î" û "tewandî de "an" û dema yekjimar be û qertaf negirtibe jî em dizanin ku nêr e.

Di Kurmancî de jî û di Zazakî de jî di ravekan de tewang çê dibe. Di Kurmancî de tenê ravekerî lê di Zazakî de dema di raveberê de jî şertê tewangê pêk bê ew jî ditewe.

Di herdu zaravayan de jî daçek tewangê çê di-kin. Di Kurmancî de tenê pêşdaçek peyva piştî xwe ditewînin; lê di Zazakî de paşdaçek tenê jî peyva berî xwe dikare bitewîne.

Di Kurmancî de tenê rengdêrên jimarî nêr û yê nîşanî ditewin; lê di Zazakî de rengdêrên çawaniyê jî ditewin.

Di herdu zaravayan de du grup cînav hene: Yên xwerû û yê tewandî. Di Kurmancî de di koma cînavên tewandî de tenê di kesê sêyemîn yekjimar (wî/wê) de zayend diyar e. Di cînavên Zazakî de di kesên sêyemîn hem ên yekjimar (a,o) û hem jî di yê pirjimar (ey,aye) de zayend diyar e. Di Zazakî de cînava pirjimar a kesê yekemîn (ma) û duyemîn (şima) di koma tewandî de û ya xwerû de yek in; lêbelê di Kurmancî de ev cînav diguherin (em-me; hûn-we). Di zaravayê Kurmancî de sê cînav bi riya qertafan ditewin (wê, wî, wan) yê din formên wan ên xwerû û tewandî cuda ne. Lêbelê di Zazakî de tenê cînavek bi riya qertafên tewangê çê bûye (înan).

Di herdu zaravayan de jî dema lêker gerguhêz be di dema borî de kirde û di dema niha û bê de bireser ditewe. Lêbelê di lêkerên gerguhêz û dema borî de di Kurmancî de lêker ji hêla mêjerê ve li gor bireserê –hêmana xwerû- tê kişandin (ergatîvî). Lêbelê di Zazakî de di vê rewşê de lêker hem ji hêla mêjer û hem jî ji hêla zayendê ve li gor birserê tê kişandin.✶

ÇAVKANÎ:

- Doç. Dr. Abdurrahman Adak, *Destpêka Edebiyata Kurdî ya Klasîk*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol, 2013
- Sami Tan, *Rêzimana Kurmancî*, Enstîtuya Kurdî ya Stenbolê, Adar 2011
- Prof. Dr. Kadri Yıldırım, *Kürtçe Dil Bilgisi*, Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, Eylül 2012
- Celadet Alî Bedirxan & Roger Lescot, *Kürtçe Gramer*, Avesta Yayınları, 2009 İstanbul
- Roşen Lezgîn, *Gramera Kirdkî (Zazakî)*, Weşanxaneya Roşna, Stenbol, 2013
- Azîz Samur, *Kurdiya Kurmancî (rêziman)*, Weşanên Nûbiharê, Stenbol, 2012
- Bahoz Baran, *Rêzimana Kurmancî*, weşanxaneya Belkiyê, Stenbol, 2012
- Deniz Gündüz, *Kurmanca / Zazaca Dil Dersleri*, Vate Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2009
- Mikail Bülbül & Bahoz Baran, *Rêzimana Kuramncî*, Enstîtuya Kurdî ya Amedê, 2008
- Sabahattîn Gultekîn, *Ro ser zaravayê kirmanckî Xebata Gramerî*, Enstîtuya Kurdî Ya Stenbolê, 2010